

ВПЛИВ СТРУКТУРИ ФОНОВИХ ЗНАТЬ ПЕРЕКЛАДАЧА НА ІНТЕРПРЕТАЦІЮ МІФОЛОГІЧНИХ АЛЮЗІЙ

Л.М. Черноватий; Т. К. Варенко

У попередніх публікаціях [1 – 3] ми аргументували тезу про актуальність фонових знань для перекладачів. Зокрема, ми спробували довести [2; 3], що обов'язковим компонентом таких знань мають бути відомості про міфологію та фольклор (більш детально див. [2;3]), бо вони відображають національну специфіку народів, мови яких вживаються при перекладі. Наприклад, перекладачеві, який працює з англійською та українською мовами, слід добре орієнтуватися у давньослов'янській та давньогерманській міфології. Не зайвим будуть і знання античної (грецької та римської) міфології, що давно стала надбанням усього людства. Важливість таких знань для перекладача вже розглядалася у загальному вигляді в інших наших роботах [2; 3]. Зокрема, в одній з них здійснена спроба показати актуальність фонових знань для інтерпретації міфологічних алюзій [2]. Однак, згадана спроба мала форму уявного експерименту, тобто ми *припускали*, що могло б статися, якби перекладач, не маючи відповідних фонових знань, вдався до дослівного перекладу, як це найчастіше трапляється у випадку неповного розуміння ним змісту висловлювання.

Метою ж даної статті є аналіз випадків реальної інтерпретації згаданих алюзій майбутніми перекладачами, яких можна розглядати як досить репрезентативну вибірку, зважаючи на те, що піддослідними були студенти п'ятикурсники перекладацького відділення Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна (усього 32 особи, 26 жінок, 6 чоловіків, віком від 21 до 25 років), багато з яких вже працюють перекладачами, тобто цю популяцію можна розглядати як перекладачів-початківців. Як уже згадувалося у попередніх публікаціях [3], за результатами експериментального анкетування рівень фонових знань майбутніх перекладачів щодо античного пантеону був досить низьким (15%), а щодо давньогерманської та давньоукраїнської міфології – ще нижчим (більш докладно див. [3]). З іншого боку, за нашими спостереженнями, складається враження, що така ситуація не викликає занадто великого занепокоєння серед викладачів та студентів, які розглядають знання міфології скоріше як бажану ознаку загальної освіченості, аніж як важливий компонент перекладацької компетенції.

Розглянемо обґрунтованість такої думки на конкретних прикладах інтерпретації міфологічних алюзій майбутніми перекладачами. Матеріалом експерименту послужила 21 спеціально сконструйована фраза з тих, що можуть трапитися під час перекладу виступів досвідчених ораторів, які полюбляють вживати незвичні форми та крилаті вислови, аби досягти більшого ефекту у намаганні впливати на аудиторію. Ці фрази вже аналізувалися з теоретичної точки зору в попередніх публікаціях (більш докладно див. [2]). Зараз же звернемо увагу на особливості їхньої інтерпретації перекладачами-початківцями.

1 *Zeus is impressive, but it is Hephaestus that does the work.* Очікувані варіанти перекладу: А) “Хоч який страшний грім, а спалює блискавка”, Б) “Хоч яким могутнім виглядає верховний правитель, та всю роботу роблять його підлеглі”, або В) дослівний переклад: “Зевс вражає, та всю роботу робить Гефест”. Цю фразу переклали усі студенти, але використовуючи різні підходи. 50% використали дослівний переклад; близько 30% – модель Б, 7% - модель А. 13% перекладачів мали труднощі з інтерпретацією, пов'язані з недостатнім обсягом фонових знань, що змушувало їх імпровізувати з більшим чи меншим успіхом. Наслідком подібної імпровізації були фрази типу: “На роялі має грати піаніст, але хтось же повинен і тягати його” або вже зовсім далеко від первісного змісту: “Розваги принаджують, а праця годує”. Очевидно, що такий переклад навряд чи допоможе пересічному слухачеві зрозуміти зміст висловлювання.

2 *By the time you have money to burn, Hephaestus has left.* Очікувані варіанти перекладу: А) “Тепер, коли є гроші для вогнища бажань, на жаль, те вогнище вже згасло”; Б) дослівний переклад: “Поки назбираєш грошей, аби спалити їх, Гефест вже зник”. Ця фраза виявилася важчою за попередню. 30% студентів взагалі не змогли перекласти її, 35% використали дослівний переклад у різних варіантах, а інші намагалися імпровізувати: “Назбиравши купу грошей за усе життя, розумієш, що щастя не в них”, “Коли у вас з'являться гроші, то вже буде запізно”. “Коли з'являються зайві гроші, з'являються і лінощі”, і навіть “Пізно ви, хлопці, прокинулися!” Як бачимо, більша невизначеність знань щодо функції Гефеста (порівняно із Зевсом у першому прикладі) призводить і до більшої невизначеності перекладача.

3 *If there are men on Selena, they must be using Gaia as their lunatic asylum.* Очікувані варіанти перекладу: А) “Якщо на Місяці справді живуть люди, то, поза всяким сумнівом, Земля – це місце, куди вони відправляють своїх лунатиків та божевільних”; Б) дослівний переклад: “Якщо на Селені живуть люди, то вони напевно використовують Гею як власну лунатичну божевільню”. Лише 7% перекладачів намагалися використати модель А, 25% взагалі не змогли перекласти цю фразу, ще 50% використали дослівний переклад, а інші намагалися вийти з важкої ситуації різними шляхами: деякі вважали, що Селена – це острів, решта вживали туманні фрази, типу “І в божевільних бувають тверезі думки”. Як бачимо, незнання значення імен “Селена” та (більшою мірою) “Гея” вилилося у переклад, що навряд чи буде зрозумілим пересічному слухачеві.

4 *More Ares, less Eros; more Eros, less Ares.* Очікувані варіанти перекладу: А) “Війна лютує – кохання плаче, любов сміється – війні кінець”; Б) дослівний переклад: “Чим більше Арея, тим менше Ероса; чим більше Ероса, тим менше Арея.” 25% студентів застосували різні варіанти моделі А, ще 25% – дослівний переклад, 20% відмовилися від спроби перекласти, а решта імпровізувала: “Чим більше почуттів, тим менше пристрасті, а чим більше пристрасті, тим менше почуттів”, “Щастя в тому, чого не маєш, а якщо його й маєш, то не стільки, скільки б хотілося” і навіть “Не щастить у карти, пощастить у коханні”. Ці приклади переконливо свідчать про незнання студентами функції Арея (бога війни), що призводить до інформаційних помилок у більшості

випадків, куди слід віднести і дослівний переклад, бо таке ж незнання слід очікувати і у більшості споживачів перекладу.

5 *Is Ares an interlude during Eros time or Eros an interlude during Ares time?* Очікувані варіанти перекладу: А) “Питання стоїть так: ми живемо в епоху миру, яка зрідка переривається військовими конфліктами, чи навпаки?”; Б) дослівний переклад: “Чи Арей є інтерлюдією в час Ероса, чи Ерос є інтерлюдією в час Арея?” 20% студентів намагалися застосувати модель А, ще 30% – дослівний переклад, 30% не змогли перекласти цю фразу, а інші сподівалися на власну інтуїцію: “Чи кохання є прелюдією пристрасті, чи навпаки?” і навіть: “Що з’являється раніше: курка чи яйце?” Як випливає з аналізу, у споживачів перекладу цього висловлювання небагато шансів на адекватне його розуміння.

6 *In time of Eros prepay for Ares.* Очікувані варіанти перекладу: А) “І в мирний час не варто економити витрати на оборону”; Б) дослівний переклад: “В часи Ероса відкладай гроші для Арея”. 30% студентів не змогли перекласти запропоновану фразу, 35% намагалися застосувати модель А, ще 35% – дослівний переклад. Зважаючи на труднощі інтерпретації споживачами імені Арей (див. коментар до фрази 4), а також на значну питому вагу дослівного перекладу разом з відмовою від перекладу взагалі, слід прогнозувати велику вірогідність втрати ними змісту оригіналу при сприйнятті цього речення.

7 *When Aphrodite dies of starvation, it’s usually the man’s fault.* Очікувані варіанти перекладу: А) “Коли згаса вогонь кохання, то винний той, хто хмизу не підклав, а саме – чоловік”; Б) дослівний переклад: “Коли Афродіта вмирає з голоду, зазвичай винним є чоловік.” Лише 15% студентів намагалися перекласти за моделлю А, 7% не змогли перекласти це речення, 43% застосували дослівний переклад, інші імпровізували: “Коли жінка помирає від страждань, це зазвичай – помилка чоловіка”, “Дівчина помирає з голоду – винний чоловік”, “Якщо красуня сумує, то хто, як не чоловік, винний у цьому?” Головна помилка перекладачів у цьому випадку – інтерпретація терміна “Афродіта” як “жінки” або “краси” замість “кохання”, що підтверджується і наявністю таких варіантів перекладу: “Краса вмирає з вини чоловіка” і навіть: “У загибелі краси зазвичай є винною людина”. Як бачимо, дослівний переклад вкупі з помилковою інтерпретацією контексту призводить до викривлення змісту оригіналу.

8 *Hera without Eros results in Eros out.* Очікувані варіанти перекладу: А) “Шлюб без кохання веде до позашлюбного кохання”; Б) дослівний переклад: “Гера без Ероса – Ерос йде геть”. Майже 40% перекладачів не запропонували жодного варіанту перекладу, 20% прогнозовано вдалися до дослівного перекладу, решта намагалися скористуватися моделлю А, але з різним ступенем успішності: “Не слід вступати до шлюбу без кохання”, “Шлюб без кохання не триває довго”, “Наслідок шлюбу без кохання – відсутність кохання” і навіть: “Як птах без крил”. Цей приклад показує, як нечітке розуміння терміну (у даному випадку, “Гера”) стає причиною значних труднощів інтерпретації тексту оригіналу.

9 *Whether a man gives up Bacchus or Venus, depends on the vintage.* Очікувані варіанти перекладу: А) “Коли чоловік вирішує, що вибрати – жінку чи вино, він перш за все цікавиться їхнім віком.”; Б) дослівний переклад: “Вирішення чоловіком питання, кого кидати – Вакха чи Венеру, залежить від витримки (року виготовлення).” Ця фраза виявилася чи не найважчою, що пояснюється, крім наявності міфологічних алюзій, труднощами інтерпретації терміну *vintage*, внаслідок яких лише кілька піддослідних запропонували (невдало) власні варіанти перекладу: “Що обирає людина – загул чи любов – залежить від вина”, “Пити гірку чи напій богів – залежить від винограду”, “Підкорюється людина Бахусу чи Венері – залежить від ситуації”. Таким чином, акумулювання труднощів в одному реченні створює додаткові проблеми для перекладача.

10 *Mercury develops a man’s mind, especially his imagination.* Очікувані варіанти перекладу: А) “Подорожування розвиває інтелект людини, особливо її уяву”; Б) дослівний переклад: “Меркурій розвиває інтелект людини, особливо її уяву.” Прогнозовано більше 60% студентів дали дослівний переклад, 20% відмовилися від перекладу, решта намагалися застосувати модель А, але невдало: “Зірки розвивають розум людини, особливо її уяву” і навіть “Крадіжництво розвиває кмітливість” Очевидно, що помилки в інтерпретації цього речення пов’язані з не усвідомленням того, що Меркурій є покровителем не тільки торгівлі, але й подорожуючих.

11 *Aphrodite is one long sweet dream, but Hera is an alarm clock.* Очікувані варіанти перекладу: А) “Кохання – це довгий солодкий сон, а шлюб – будильник.”; Б) дослівний переклад: “Афродіта – це довгий солодкий сон, а Гера – будильник.” Лише 15% студентів застосували модель А при перекладі цієї фрази, ще 20% не змогли інтерпретувати значення міфологічних імен, близько 43% вдалися до дослівного перекладу, який, зважаючи на труднощі інтерпретації імені Гера (див. коментар до прикладу 8), не сприяє чіткості усвідомлення змісту висловлювання споживачами перекладу. Власне це відноситься і до імені Афродіта, який, як уже згадувалося вище (див.приклад 7), часто сприймається як синонім “краси”, а не “кохання”, що і спостерігаємо у прикладі, що розглядається. Це чітко помітно навіть на варіантах помилкової інтерпретації з боку перекладачів: “Краса присипляє, а шлюб пробуджує”, “Краса – довга солодка млість, а шлюб – тривога”. Траплялися й випадки, що свідчать про повну відсутність уявлення про зміст даних міфологічних термінів: “Молодість – чудовий довгий сон, а старість приходить непомітно”. Варіанти перекладу цього речення переконливо свідчать про безпосередній зв’язок між структурою фонових знань перекладача та ступенем адекватності інтерпретації тексту-оригіналу.

12 *Dionysus drowned more people than Poseidon.* Очікувані варіанти перекладу: А) “У вині втопилося більше людей, ніж у морі”; Б) дослівний переклад: “Діоніс втопив більше людей, ніж Посейдон.” Цей приклад виявився одним з найпростіших: 50% студентів вдало застосували модель А, ще 30% вживали дослівний переклад, який у даному випадку може бути прийнятним, зважаючи на те, що хоча грецькі боги Діоніс та Посейдон і менш відомі широкому загалу ніж їхні римські відповідники Вакх та Нептун, все ж їх пізнають

частіше, ніж, наприклад, Геру. Усього 14% мали проблеми з інтерпретацією терміну “Посейдон”, а 7 % - не змогли перекласти цю фразу взагалі. Таким чином, цей приклад є яскравим свідченням (від протилежного) залежності адекватності перекладу від наявності відповідних фонових знань.

13 *The danger is not what Pan will do with man, but what man will do with Pan.* Очікувані варіанти перекладу: А) “Не природа загрожує людині, а людина – природі.”; Б) дослівний переклад: “Небезпека полягає не в тому, що Пан зробить з людиною, а в тому, що людина зробить з Паном.” Найбільшою проблемою в даному випадку була інтерпретація терміну “Пан” як “природи” – його впізнали лише 15% перекладачів. Як завжди буває у подібних випадках, більшість (близько 40%) вдалася до дослівного перекладу, решта (більш обережні) взагалі відмовилися від перекладу або (схильні до авантюризму) імпровізували: “Небезпека не в тому, що *багатство* зробить з людиною, а в тому, що людина зробить, маючи його” або “Небезпека не в тому, що *дорога* зробить з людиною, а в тому, що людина зробить з нею.” Цей приклад наочно показує, як неусвідомлення змісту лише одного терміну приводить до помилкової інтерпретації висловлювання в цілому.

14 *Eos rises before I do, but I break even by retiring after she does.* Очікувані варіанти перекладу: А) “Раніш ніж я встає зоря, та згодом поквитаюсь я – пізніш за неї ляжу спати”; Б) дослівний переклад: “Еос встає раніше мене, але я згодом з нею поквитаюсь, бо пізніше ляжу спати.” Як і в попередньому прикладі, нерозуміння значення лише одного терміну “Еос” (“зоря”) разом з ускладненою лексичною формою (*break even by retiring*) призвело до катастрофічних наслідків: більше 80% студентів відмовилися від спроби інтерпретації цього речення, решта імпровізувала, лише наближаючись до змісту: “Сонце встає і лягає спати раніше мене” і навіть “Півень встає раніше, але живе менше”.

15 *One good thing of meeting Pluto is that it is also the end of your taxes.* Очікувані варіанти перекладу: А) “У смерті є й позитивний бік – вона звільняє від потреби платити податки”; Б) дослівний переклад: “Зустріч з Плутоном має й позитивний бік – більш не треба платити податки.” Плутон, бог підземного царства, що в даному реченні символізує смерть, виявився досить знайомим більшості студентів. Як наслідок, більше 35% вдало застосували модель А, ще 20% вдалися до більш-менш прийняттого у даному випадку дослівного перекладу, решта або відмовилися від перекладу (20%), або фантазували, віддзеркалюючи народні уявлення про сучасні реалії: “Позитивний бік одержання багатства – не треба платити податки”, “Пізнати глибини бізнесу – означає уникнути сплати податків”, “*Плутовство* (шахрайство) має одну перевагу – не треба платити податки”. Останній приклад цікавий ще й інтерпретацією терміну *Pluto* за звуковою схожістю (“плутовство”).

16 *Harpy raises hell with a great many men while Hestia raises hell with only one.* Очікувані варіанти перекладу: А) “Погана жінка перетворює на пекло життя багатьох і багатьох чоловіків, тоді як порядна – лише одного”; Б) дослівний переклад: “Гарпія перетворює на пекло життя багатьох і багатьох чоловіків, тоді як Гестія – лише одного.” Зважаючи на невисоку частотність імен “Гарпія” (“стерва”) та “Гестія” (“берегиня домашнього вогнища”), та враховуючи додаткові труднощі інтерпретації завдяки наявності в реченні зворотів *a great many men* та *raises hell with*, неважко прогнозувати дію принципу кумулятивності, а отже – значні труднощі при перекладі цієї фрази. Лише 15% студентів наважилися на дослівний переклад, помиляючись при цьому у передачі власних імен: “Гарпій” та “Харпі” замість “Гарпія” і “Хестія” замість “Гестія”. Решта або взагалі відмовилася від перекладу (65%) або імпровізували (20%): “Є люди, які сваряться з усіма, а інші – лише з однією людиною”, “Внаслідок помсти до пекла відправляється багато людей, а правосуддя відправляє до пекла лише одну людину”, “Аби позбавити життя, не потрібно багато куль – досить і однієї”.

17 *A Helios bath is the only bath that requires neither soap nor water.* Очікувані варіанти перекладу: А) “Лише для сонячної ванни не потрібні ні мило ні вода”; Б) дослівний переклад: “Ванна Геліоса є єдиною ванною, яка не потребує ні мила ні води.” Це речення є доказом від протилежного: наявність відповідних фонових знань сприяє адекватності перекладу. Значення “Геліосу” як сонця виявилось добре знайомим для більшості студентів, 75% відсотків яких успішно застосували в перекладі модель А, ще 10% вдалися до дослівного перекладу і лише 15% не змогли перекласти це речення.

18 *When a man tries to drown his trouble, he never goes to Neptune.* Очікувані варіанти перекладу: А) “Коли чоловіку треба втопити власне горе, він шукає не воду”; Б) дослівний переклад: “Коли чоловік намагається втопити власні проблеми, він ніколи не йде до Нептуна.” Зважаючи на загальновідоме значення Нептуна, неважко пояснити високий відсоток дослівного перекладу (75%), решта дещо віддалилася від первісного змісту: “Намагаючись вирішити власні проблеми, ми не стрибаємо в річку”, “Хочеш вирішити проблему – не лий воду”. Загальна стратегія в цьому випадку така ж, як і в попередньому прикладі.

19 *Asclepius is God's enemy as he fights to ruin God's plans.* Очікувані варіанти перекладу: А) “Лікар – є ворог божий, бо робить усе, аби зірвати плани божі.”; Б) дослівний переклад: “Асклепій – ворог бога, бо робить усе, аби зірвати його плани.” Приймаючи до уваги, що усвідомлення “Асклепія” як грецького бога медицини є набагато гіршим, порівняно з його римським відповідником Ескулапом, можливість адекватного перекладу цього речення викликає сумніви, що й підтвердилося в інтерпретаціях перекладачів. Лише 15% студентів успішно застосували модель А, близько 20% - дослівний переклад, 50% відмовилися перекладати це речення, решта – імпровізувала: “Ніхто не порушить плани божі” або “Зло – ворог добра, бо намагається його збороти”.

20 *Apollo makes up in height for what he lacks in length.* Очікувані варіанти перекладу: А) “Щастя триває недовго, зате яке це насичене відчуття!”; Б) дослівний переклад: “Аполлон компенсує брак тривалості надмірною висотою.” Дане речення є надзвичайно складним для інтерпретації, бо дослівний переклад виглядає як набір слів, сукупність яких не має великого сенсу. Це пояснюється кумуляцією труднощів різного рівня, яка, як уже згадувалося вище, є вірною ознакою складності інтерпретації. Крім того, Аполлон традиційно асоціюється з красою, а його символізування світла, гармонії і щастя усвідомлюється набагато гірше. Дія кумулятивного принципу у цьому випадку закономірно привела до наявних результатів: 50% студентів

відмовилися від перекладу, а решта фантазувала ближче чи далі від оригіналу: “Краса є дійсно високою, але нетривалою”, “Те, чого деяким не вистачає в силі, вони намагаються компенсувати довжиною”, і навпаки: “Зріст Аполлона компенсує те, чого йому не вистачає в довжину”, “Беремо силою ті фортеці, які не можна взяти хитрістю”, “Нестачу талану можна компенсувати тяжкою працею”, “Закохані ідеалізують своїх коханих” і навіть “Хоч малий, та в’юнкий”.

21 *Moirai is the irony that permits us to kill time before time kills us.* Очікувані варіанти перекладу: А) : “Іронія долі: людині дозволено вбивати час, перш ніж він вб’є людину”; Б) дослівний переклад: “Мойри – це іронія, яка дозволяє нам вбивати час, перш ніж час вб’є нас.” Головною перешкодою вірної інтерпретації цього речення є усвідомлення Мойр як “долі”, бо Мойри, як і їхні відповідники “Парки” у римській міфології є не надто частотними іменами. До того ж контекст у цьому випадку не дуже прозорий, аби вивести це значення безпосередньо з речення. Зважаючи на це, результати перекладу виглядають достатньо закономірними: 15% студентів успішно застосували модель А, близько 20% - дослівний переклад, решта відмовилася від перекладу взагалі.

Перелік виразів подібного типу можна було б продовжити, але видається, що і наведених цілком достатньо, аби переконатися, що наявність фонових знань з міфології є абсолютно необхідним компонентом перекладацької компетенції. Слід зауважити, що для формування такого компоненту доцільно не розширювати обсяг курсу зарубіжної літератури, як це може здатися з логіки викладу цієї статті, а вводити відповідні елементи до практичних курсів англійської мови і теорії та практики перекладу, тим більше, що деякі аспекти проблеми, що розглядається (наприклад, вимова та орфографічні особливості написання імен відповідних богів та міфічних істот), взагалі залишаються без уваги в курсі літератури, що і підтвердили результати нашого дослідження (більш докладно – див. [2]). Попереднім доказом більшої ефективності пропонованого шляху є той факт, що введення інформації про пантеони античних, давньогерманських та давньоукраїнських божеств у вигляді порівняльної таблиці, яке забрало усього лише дві академічні години в курсі теорії та практики перекладу, привело до того, що під час підсумкового тесту, який за змістом був ідентичний тому, що використовувався на п’ятому курсі (див. вище), студенти третього (!) курсу показали середній результат у 67% правильних відповідей. Просте порівняння з результатами п’ятикурсників (див. вище) говорить само за себе. З іншого боку, це не означає ігнорування курсу зарубіжної літератури, координування змісту якого з курсами практики англійської мови та перекладу, є перспективним резервом підвищення ефективності навчання майбутніх перекладачів.

SUMMARY

L.M.Chernovaty, T.K.Varenko. An impact of the interpreters' background knowledge structure upon their interpretation of mythological allusions. Basing upon an experimental research into the ways English sentences containing mythology-related allusions are interpreted into Ukrainian, the author argues for the necessity to include the corresponding elements into the subject-matter of the interpreter-training course to provide for the acquisition of background knowledge in mythology and folklore related to the cultures contacting in the process of interpreting.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Черноватий Л.М. Особливості навчальних матеріалів для підготовки перекладачів // Вісник Сумського держ. ун-ту. – 2002. – № 4 (37). – С. 184-188.
2. Черноватий Л.М. Особливості інтерпретації міфологічних алюзій при перекладі // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна. – 2004. – №611. – С.3-7.
3. Черноватий Л.М., Варенко Т. К. Фонові знання у галузі міфології як складова перекладацької компетенції // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна. – 2003. – №609. – С.3-6.